

برای نمونه، مذاکرات هسته‌ای پس از خروج آمریکا از برجام در سال ۱۳۹۷ ابتدا با مقاومت مواجه شد، اما با تغییر شرایط، مانند فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌ها و نیاز به تقویت دیپلماسی، جمهوری اسلامی ایران مذاکرات را از سر گرفت تا مصلحت ملی را تأمین کند.

● کاربست مصلحت در سیاست ایجابی و سلبی

مصلحت معمولاً در مواقع نرمش در سیاست خارجی مطرح شده، اما آیا می‌تواند در سیاست تهاجمی یا تقابل جدی نیز کاربرد داشته باشد؟ پاسخ این است که مصلحت هم می‌تواند ایجابی، یعنی جلب منافع دینی و دنیوی، و هم سلبی، یعنی دفع مفسده و ضرر باشد. در روابط بین‌الملل، منافع ملی گاهی به کسب قدرت، مانند تقویت توان نظامی یا اقتصادی و گاهی به تأمین امنیت و دفع تهدیدات، مانند مقابله با فشارهای خارجی مربوط است. مثال‌هایی از هر دو نوع وجود دارد: در بعد سلبی، پذیرش قطعنامه ۵۹۸ برای دفع ضرر و زیان به جمهوری اسلامی ایران و حفظ نظام در برابر تهدیدات فزاینده جنگ نمونه بارزی است. در بعد ایجابی، جلب منافع ملی از طریق اقدامات کنشگرانه، مانند تقویت روابط با چین و روسیه در سال‌های اخیر برای کسب منافع اقتصادی، سیاسی و استراتژیک در برابر تحریم‌های غرب مطرح است.

در فقه اسلامی، انعطاف‌پذیری بسیاری وجود دارد: برای مثال، در شرایط عادی گوشت مردار حرام است، اما در شرایط اضطرار، مانند قحطی یا خطر جانی مجاز می‌شود. در سیاست خارجی نیز اگر اقدامی متضمن ضرر و زیان باشد، حاکم اسلامی می‌تواند بر اساس حکم ثانویه یا مصلحت، نرمشی نشان دهد، مانند مذاکرات پس از دوره ترامپ که رهبر انقلاب ابتدا آن را «شراب و عسل» خواندند، اما با تغییر شرایط، مانند نیاز به رفع تحریم‌ها و بهبود اقتصاد، آن را عاقلانه و هوشمندانه دانستند.

در مقابل، عدم مذاکره با آمریکا برای سال‌ها نیز مصداق مصلحت‌اندیشی کنشگرانه بود، زیرا رهبران جمهوری اسلامی معتقد بودند مذاکره با آمریکا در دوره‌ای خاص متضمن ضرر و مفسده است، مانند تضعیف استقلال یا پذیرش فشارهای بیشتر. بنابراین، مصلحت در تاریخ سیاست خارجی ایران هم به‌صورت ایجابی، یعنی جلب منفعت از طریق دیپلماسی فعال و تقویت روابط استراتژیک، و هم به‌صورت سلبی، یعنی دفع ضرر از طریق مقاومت یا نرمش قهرمانانه به کار رفته است و این انعطاف‌پذیری، قدرت فقه اسلامی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی را در مواجهه با چالش‌های پیچیده داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهد.

● مصلحت انقلاب اسلامی ناظر بر

تداوم آرمان‌ها و اهداف انقلاب، است. مصلحت امت اسلامی نیز به منافع کل جهان اسلام مربوط می‌شود و جمهوری اسلامی ایران را مسئول حمایت از مسلمانان و پیشبرد وحدت اسلامی می‌داند. اگر تعارضی بین مصلحت نظام، انقلاب اسلامی و امت اسلامی پیش آید، اولویت با حفظ نظام است، زیرا بقای نظام، تضمین‌کننده تداوم انقلاب و حمایت از امت اسلامی است

مصلحت اسلام و امت اسلامی، حفظ جمهوری اسلامی ایران تلقی می‌شود، زیرا این نظام به‌عنوان پایگاه انقلاب و محور امت اسلامی، نقش بی‌بدیلی در تحقق آرمان‌های اسلامی دارد.

● نقش واقعیت‌ها در مصلحت‌اندیشی

گفتمان انقلاب اسلامی و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بر پایه آرمان‌گرایی واقع‌بینانه استوار است، به این معنا که پیگیری آرمان‌های بلندپروازانه انقلاب، مانند عدالت جهانی و تغییر نظم بین‌المللی، باید بر اساس واقعیت‌های موجود انجام شود. برای مثال، تغییر نظم بین‌المللی به‌عنوان یک آرمان کلیدی انقلاب اسلامی، به مصالح، مفاسد، منافع و قدرت موجود جمهوری اسلامی بستگی دارد و ممکن است این هدف به دلیل اولویت‌بندی یا مصلحت، تعدیل یا در بازه‌های زمانی مختلف با استراتژی‌های متفاوتی دنبال شود. واقعیت‌ها، شامل واقعیت‌های داخلی، مانند توان اقتصادی، نظامی، سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی، و واقعیت‌های بین‌المللی، مانند توازن قدرت جهانی، تحریم‌ها و تحولات ژئوپلیتیک، تعیین‌کننده مصلحت‌اندیشی هستند. حرکت در راستای آرمان‌ها نیازمند توجه دقیق به این واقعیت‌هاست تا مصلحت یک اقدام، یعنی منافع و مضرات آن، به طور کامل مشخص شود.

تصمیم‌گیری نمی‌تواند جدا از واقعیت‌های عینی و شرایط حکمرانی باشد. به عبارت دیگر، مصلحت‌اندیشی ریشه عمیق در فقه سیاسی شیعه دارد و بر اساس اصول فقهی شکل گرفته است، اما چگونگی اعمال آن به مقتضیات زمان و مکان، شرایط داخلی و خارجی و واقعیت‌های موجود بستگی دارد.

در سیاست خارجی، مصلحت‌اندیشی به عوامل متعددی وابسته است: شرایط خاص موضوع، مانند ماهیت یک بحران یا فرصت بین‌المللی؛ قدرت و توانایی ملی کشور، مانند توان اقتصادی، نظامی و دیپلماتیک؛ و شرایط بین‌المللی، مانند توازن قدرت، تحریم‌ها یا تحولات ژئوپلیتیک.

برای مثال، روابط با عربستان سعودی در مقاطع مختلف تاریخ جمهوری اسلامی، از قطع روابط در دهه ۱۳۶۰ تا از سرگیری روابط در سال ۱۴۰۱، بر اساس مصلحت و با توجه به شرایط سیاسی، امنیتی و منطقه‌ای اتخاذ شده است. همچنین تصمیم‌گیری درباره مذاکرات هسته‌ای و توافق برجام در سال ۱۳۹۴ نمونه دیگری است که مصلحت‌اندیشی با توجه به فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌ها و نیاز به تقویت جایگاه بین‌المللی ایران شکل گرفت. اساساً تصمیمات باید با قدرت و توانایی ملی، ظرفیت‌های داخلی و شرایط بین‌المللی هماهنگ باشد. در نهایت، ضرورت و اهمیت موضوع، همراه با شرایط خارجی، تعیین‌کننده این است که آیا یک اقدام به مصلحت است یا خیر، و حاکم اسلامی ممکن است بر اساس مصلحت، چه در کنار احکام اولیه و ثانویه و چه فراتر از آن‌ها، تصمیمی در سیاست خارجی اتخاذ کند که منافع کلان نظام و جامعه را تأمین کند.

● تفاوت میان مصلحت نظام و مصلحت امت و انقلاب اسلامی

مصلحت نظام و مصلحت امت اسلامی و مصلحت انقلاب اسلامی سه مفهومی هستند که در طول یکدیگر قرار دارند و می‌توان آنها را به‌صورت دایره متحدالمرکز تصور کرد که هر یک دامنه‌ای وسیع‌تر از دیگری را در بر می‌گیرد. بر اساس نظریه «ام‌القری»، که جمهوری اسلامی ایران را به‌عنوان مرکز و محور امت اسلامی می‌داند، یک سلسله‌مراتب وجود دارد: مصلحت نظام بیشتر ناظر بر بقای جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک دولت-ملت مستقل و قدرتمند است و در تجربه تاریخی جمهوری اسلامی، اغلب برای حفظ بقای نظام به کار گرفته شده است.

مصلحت انقلاب اسلامی ناظر بر تداوم آرمان‌ها و اهداف انقلاب، مانند استقلال، عدالت اجتماعی و حمایت از مستضعفین در سطح ملی و بین‌المللی است. مصلحت امت اسلامی نیز به منافع کل جهان اسلام مربوط می‌شود و جمهوری اسلامی ایران را مسئول حمایت از مسلمانان و پیشبرد وحدت اسلامی می‌داند. اگر تعارضی بین مصلحت نظام، انقلاب اسلامی و امت اسلامی پیش آید، اولویت با حفظ نظام است، زیرا بقای نظام، تضمین‌کننده تداوم انقلاب و حمایت از امت اسلامی است.

حضرت امام خمینی (ره) فرمودند که حفظ نظام از اوجب واجبات و اعظم فرایض است و این دیدگاه، جایگاه ویژه مصلحت نظام را نشان می‌دهد. مصداق بارز این موضوع در سیاست خارجی، پذیرش قطعنامه ۵۹۸ در پایان جنگ ایران و عراق در سال ۱۳۶۷ است که امام خمینی (ره) آن را «جام زهر» خواندند، اما تأکید کردند که اگر مصالح اسلام، مسلمین و نظام نبود، این قطعنامه پذیرفته نمی‌شد و جنگ ادامه می‌یافت. این تصمیم به دلیل تغییر واقعیت‌ها، مانند خستگی نیروهای نظامی، فشارهای اقتصادی و تهدیدات فزاینده، همچنین فوریت و ضرورت موضوع، توان ملی و شرایط محیطی منطقه‌ای و بین‌المللی اتخاذ شد.

از دیدگاه امام، حفظ نظام جمهوری اسلامی ایران بالاترین مصلحت انقلاب و امت اسلامی است، چنان‌که ایشان در صحیفه نور فرمودند: «حفظ اسلام یک فریضه است و بالاتر از تمام فرایض است. حفظ جمهوری اسلامی از اعظم فرایض است.» بنابراین، بالاترین